

ŞEYH-İ İŞRÂK ŞİHÂBEDDİN SÜHREVERDÎ'NİN AŞKA DAİR SEMBOİLİK RİSÂLESİ*

Büşra ARSLAN MEÇİN**

Öz

Bu çalışmanın konusu Sühreverdî'nin “Fi Hakikati'l-Aşk” veya “Mûnisu'l Uşşâk” isimli sembolik-irfânî risâlesinin tahlilidir. Farsça yazılmış bu risâle Sühreverdi'nin en uzun irfânî risâlesi olarak sembolik bir hazine kabul edilir. Risâle, Hakk'ın yarattığı ilk varlık olan akıl ve aklın hüsn, aşk ve hüzn olmak üzere üç özelliğiyle başlar. İlerleyen bölümlerde akıl Âdeme ya da insana dönüşür ve bu üç aklanî özelliğin insan bedenine nasıl girdiği sembolik anlatılarla açıklanır. Artık hüsn Yusuf'a, aşk Züleyha'ya ve hüzn Yakup'a dönüşerek insandaki üç boyutlu yapının derinliği ve vazgeçilmezliği işlenir. Risâlede geçen grift sembolik ifadelerin şifreleri çözülerek ve açıklanarak Sühreverdî'nin insan ve insanî özelliklere dair yaptığı derin tahlillerin anlaşılması hedeflenmektedir. Bu çalışmayla, Sühreverdî'nin akıl sahibi insana ve oldukça önemli üç boyutu olan güzellik, aşk ve üzüntüye dair bakış açısını ortaya koyarak insanın kendisini daha iyi tanınmasına katkı sağlamak öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sühreverdî, Sembolizm, Akıl, Hüsn, Aşk, Hüzn

THE SYMBOLIC TREATISE OF SHAYH-I İSHRAK SHIHABDHDIN SUHRAWARDI ON LOVE

Abstract

The subject of this work is the analysis of Suhrawardî's “Fi-Haқиqati'l-Ashk” or “Munisu'l Ushshak”, the symbolic gnostic treaty. This Persian-language treatise is Sühreverdî's longest gnostic treatise and is regarded as a treasure of symbolism. The treatise begins with reason, the first thing created by God, and the three qualities of reason which beauty, love and sadness. In the following episodes, the mind is turned into “Adem” or person and are explained with symbolic accounts how these three intellectual properties have entered the human body. Now, the depth and indispensability of this three-dimensional structure on the human side is handled, turned beauty into Joseph, love into Zulayha and sadness into Jacob. It is aimed to understand the deep analyzes that Suhrawardi did about human and human characteristics, solving and explaining the passwords of the symbolic expressions that passed through the treaty. With this work, it is envisaged to contribute to the better recognition of the person himself / herself, revealing Suhrawardi's point of view about the person with mind and beauty, love and sadness which are three important dimensions of person.

Makale gönderim tarihi: 21.01.2018, kabul tarihi: 02.04.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.381985

* Bu makale 14-17 Eylül 2017 tarihleri arasında düzenlenen Şarkiyat ICSS'17 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet olarak sunulmuş olan tebliğin genişletilmiş halidir

**Arş. Gör., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı, busrarslanm@hotmail.com

Keywords: Suhrawardi, Symbolism, Reason, Beauty, Love, Sadness

Giriş

Kıssatü'l-Gurbeti'l-Garbiyye yani Batı Sürgün Hikâyesi, Sühreverdî'nin yazdığı dokuz sembolik irfanî hikâyelerinden biridir. Kıssatü'l-Gurbeti'l-Garbiyye risâlesi Arapça, diğer sekiz risâle ise farsça yazılmıştır. Bu hikâyeler kadîm bir insânî arayışın, diğer bir ifadeyle rûhanî arayışın ya da insanın kendi hakiki benini arayışının bir devamı ve mükemmel bir örneğidir.¹

Bu hikâyeler genel olarak insanın melekût âleminde ya da doğunun nurlar ülkesinden batı karanlıklar âlemine veya cismânî maddi âleme düşüşünü betimler. Buna göre, anavatanından kopan insan, karanlık âlemin albenileriyle avunur ve bu cazibelerden ötürü kendi hakîki varlığını unuttur. Sonunda trajik bir “bellek yitimi”ni yaşar. Bu derin gaflet ya da “bellek yitimi”den, “hüdhüd” olarak sembolize edilen Cebrail vasıtasıyla “baba”dan ulaşan mektup ile bu derin gaflet uykusundan uyanır ve koparıldığı anavatanını hatırlayarak oraya yeniden kavuşmanın hasretiyle yanıp tutuşur. Uyanmış ve dirilmiş insan, bunun üzerine girdiği çileli yolculuklarla riyazetin yedi vadisini kat eder ve “asumânî beni” yle ya da “göksel ikizi”yle buluşup hakikatleri olduğu gibi anlamaya başlar.

Sühreverdî'nin bu irfanî hikâyeleri istidlâlî bilgiye dayalı teorik ya da salt hayal ürünü hikâyeler değildir. Bu hikâyeler, yaşanılan ve tadılan çileli bir riyazetin, dini bir tecrübenin salike söylediği yaşanmışlıklardır. Bu yaşanılan tecrübelerin gerçekleştiği mekân, bütün sınırlılıkları ve ağırlıklarıyla insânî ruhu mahpus eden duyusal âlem de değildir. Bu hikâyelerin anavatanı misâl âlemdir. Bu yüzden dil sembolik, ikonik veya müteşâbihtir. Bu bakımdan Sühreverdî'nin bu irfanî hikâyeleri birer sembol hazineleridir. Bu hikâyelerdeki sembol ve ifadeleri anlamak ise felsefeyi ve irfanı bilmeyi gerektirir.

“Fî Hakîkati'l-Aşk” risâlesi 12 bölümden oluşur. Sühreverdî bu risâlede manevi aşkı sembolik bir ifade biçimiyle anlatmış, hüsn, aşk ve hüzn gibi soyut kavramları melekût âlemindeki meleklerin somut gerçeklikleri olarak resmetmiş ve Kuran-ı Kerim'de Yusuf süresinin bazı ayetlerine getirdiği irfanî yorumlarla ona olağanüstü bir güzellik bahşetmiştir.

Birinci Bölüm: Yaratılış Mitosu

Risâlenin ilk bölümü âlemin yaratılışı hakkındadır. Sühreverdî hikâyeye, Kuran'ı Kerim'in Yûsuf Süresinde geçen şu ayetiyle giriş yapar: “Biz bu Kur'an'ı sana vahyetmekle kıssaların en güzelini gerçek bir haber olarak aktarıyoruz. Oysa sen daha önce bundan haberdar değildin.” Ayetten sonra bir şiirle devam eden Sühreverdî yaradılışı kendi sembolik ifadeleriyle açıklamaya girişir:

Bil ki hakkın ilk yarattığı şey parlak bir cevherdir. “Allah'ın yarattığı ilk şey akıldır” hadisinde geçtiği gibi bu parlak cevheri akıl olarak adlandırdı. Hak Teâlâ bu inciye üç sıfat bahşetti: Hakkı tanıma, kendini tanıma ve daha önce yokken sonradan var olanı bilmektir. Hakkı tanıma sıfatından “Hüsn” yani güzellik, kendini tanıma sıfatından “Aşk”, ve önceden yokken sonradan var

¹ Sühreverdî'nin bu risaleleri; Hanry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkulî Habîbînün çabalarıyla tüm eserlerinin bir araya getirildiği *Mecmuâ-yi Musannefât-i Şeyh-i İşrâk'ta* toplanmıştır.

olandan ise “Hüzün” meydana geldi. Bu üç sıfat bir kaynaktan oluşur ve yekdiğerine kardeştir. En büyük kardeş olan Hüsn kendini müşahede edince yüzünde tebessüm belirdi ve binlerce mukarreb melek o tebessümden meydana geldi. Hüsnün bu tebessümüyle heyecana gelen Aşk harekete geçti ve küçük kardeşi Hüzün ona asılınca bu karışımdan gökler ve yer meydana geldi.²

Meşşâî felsefede kabul edilen feyz teorisine göre Zorunlu Varlık (Vâcibu'l-Vücûd)'tan sadır olan ilk varlık akıldır. Yine Meşşâî filozoflara göre varlık ikiye ayrılır: 1. Zorunlu Varlık 2. Mümkün varlık. Buna göre Allah ya da Vâcibu'l-Vücûd, varlığı kendisiyle ayakta kalabilen ve var oluş için gerekli ve zorunlu olan varlık iken onun dışındaki her varlık (masiva) olası ya da mümkün varlıktır.³ Çünkü Mümkünü'l-Vücûd olan bir varlığın var oluşu kendisiyle değil Vâcibu'l-Vücûd olan Allah sayesinde mümkündür. Ancak zorunlu olmayan varlıkların varlığı Vâcibu'l-Vücûd kaynaklı olmak açısından dolaylı olarak zorunlu olmaktadırlar. Mümkünü'l-Vücûd olan varlıkların Vâcibu'l-Vücûd olan Allah'a bakan tarafları zorunlu iken mâsivâyâ bakan tarafları ise olasıdır ve mümkündür. Tıpkı güneş ile güneşin ışınları arasındaki irtibat gibi güneş var olduğu veya doğduğu sürece ondan ışınların sudur etmesi yahut yansması da güneşle olan irtibatlarından ötürü zorunluluk arz etmektedir.⁴

Vâcibu'l-Vücûd'dan sadır olan ilk varlığa Meşşâîler “ilk akıl” ya da “tümel akıl” diyerek onun üç tür bilgiye ya da akletmeye (taakkul) sahip olduğunu belirtmişlerdir. 1. Yaratıcısı olan Vâcibu'l-Vücûd'un zatına dair bilgisi 2. Vâcibu'l-Vücûd tarafından varlığı vacip kılınan kendi zatı ya da mâsivânın dolaylı yönden zorunlu varlık olarak zatına dair bilgisi 3. Vâcibu'l-Vücûd tarafından var edilmemiş olsaydı herhangi bir var oluşa sahip olmayacağı anlamına gelen Mümkünü'l-vücûd olarak kendi zatına dair bilgisi. Burada aklın sahip olduğu bu üç tür bilgiye sırayla şöyle değinir: 1. Hakkı tanımak 2. Kendini tanımak 3. Herhangi bir var oluşa sahip olmadığı halde sonradan yaratılanı tanımak.⁵

Meşşâî felsefede ve Sühreverdî'nin diğer eserlerinde geçtiği üzere ilk aklın bu üç tür bilgisinden sırayla ikinci akıl, birinci nefis ve birinci felek meydana gelir. İkinci akıldan da yine bu üç tür bilgi sayesinde üçüncü akıl, ikinci nefis ve ikinci felek meydana gelir. Bu hiyerarşi onuncu akıl, dokuzuncu nefis ile dokuzuncu feleğe ulaşınca kadar devam eder.⁶

Bu risâlede Sühreverdî Vacibu'l-Vücûd'dan sadır olan ilk akıldan ikinci akıl yerine hüsn, ilk nefis yerine aşk ve ilk felek yerine ise hüznün meydana geldiğini

² Şihâbeddin Sühreverdî, *Fî Hakikati'l Aşk*, (Mecmua-yi Musannefât) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyyin Nasr ve NecefkuliHabibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996, c.3, s.267

³ İbn Sina, *Kitâbu'ş-Şifâ* (İlahiyat), Tash. Said Zayid, Mekteb-i Ayetullah Mer'aşî, Kum 1404/1984, s. 22-23; Molla Mehdi Nerakî, *Şerhu'l İlahiyyat min Kitâbu'ş-Şifâ*, Tash. Hamid Naci, 1. Baskı, Kongre-i Bozorgdaşt-i Muhakkikân-i Nerakî, Kum 1380/1960, c.1, s. 248-249; Seyyind Hüseyyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge:İbn Sina, İbn Arabî, Sühreverdî*, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 40-42, M. Muhammed Şerif, *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s.40-42

⁴ İbn Sina, *Resâl-i İbn Sina*, İntişarat-i Bidar, Kum 1400/1980, s. 27-28

⁵ Tahire Kemalızade, “Mebâni-yi Hüsn ve Aşk Der Risale-i Fi Hakikatil Aşk”, Cavidan-i Hired, Dowre-i Cedid, S. 2, İlkbahar 1389/2010, s. 33

⁶ Sühreverdî, *Risâletu'n Fi İ'tikadi'l Hukema* (Mecmuâ-yi Musennefât), c.2, s. 264, 265

belirtmek ister. Hüznün de tıpkı aşk gibi hüsnün varlığının bir diğer tezahürü olarak görüldüğü ve hüsnün bu iki yönlü var oluşunun ilişkisinden göklerin ve yerin meydana geldiğini söyler.⁷ Hüsn, aşk ve hüznün her üçü de hakikatte ilk akıldan türedikleri için Sühreverdi şöyle demektedir: “Bir kaynaktan oluşur ve birbirlerinin kardeşidirler.”⁸

Sühreverdi bu risâlede kesretin vahdetten meydana gelişi ve âlemin yaratılışını Hak Teâlâ'nın cemalinin bir tecellisi olarak görmektedir. Çünkü ilk aklın Allah hakkındaki taakkulu ya da bilgisi hüsnün meydana gelmesine vesile olmaktadır. Hüsn ise ruhanî âlemin kaynağı olmaktadır. Çünkü onun tebessümünden yakın melekler türemekte ve iki melek olan aşk ve hüznün ise duyusal ve maddi âlemin kaynağı olmaktadır.⁹ O ikisinin ilişkisinden ise gökler ve yer meydana gelmektedir. Bu şekilde ezelde meydana gelen bu olay esasen dünyanın yaratılışına ışık tutmaktadır.

İkinci Bölüm: İnsanın Kökeni

Risâlenin bu bölümünde ise insanın yaratılışı ele alınır. Sühreverdi vahyi ve rivayeti mitoloji ile birleştirerek ilk insanın yaratılışını sembolik bir dille anlatmaya girişir. İnsanın yaratılışının bir anda gerçekleşmediğini, bunun bir evrim veya tekâmül süreci içerisinde gerçekleştiğini, *âdemin balçığını kırk sabah ellerimle yoğurdum*¹⁰ ifadesiyle sembolize eder.

Toprak Âdem (a.s)'i yarattıklarında, Mele-i Â'la'ya¹¹ “dört zıt (unsur)¹²dan bir halife¹³ düzenlediler” diye bir ses düştü. Ansızın kaderin ressamı,¹⁴ tedbirin pergelini toprağın yüzeyine yerleştirdi.¹⁵ Güzel bir sûret otaya çıktı.¹⁶ Birbirlerine düşman (zıt) olan bu dört mizacı, özel başkanlar¹⁷ olan bu yedi seyyah

⁷ Muhsin Kedvir, “Şerh-i Risale-i Fi Hakikatil Aşk”, www.kadivar.com

⁸ Taki Purnamdariyan, *Akl-i Surh: Şerh ve Te'vil-i Dastanhâ-yi Remzî-yi Sühreverdi*, 1. Baskı, İntişârât-i Sokhen, Tahran 1390/2011; s. 290

⁹ Taki Purnamdariyan, *Remz ve Dastanha-yi Remzî Der Edeb-i Farsi*, 8. Baskı, İntişârât-i İlmi ve Ferhengi, Tahran 1391/2012, s.454; Kemalızade, a.g.m., s. 33

¹⁰ Bediuzzaman Furuzanfer, *Ahadis-i Mesnevi*, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran 1381/2002, c.2, s. 198

¹¹ Yukarı âlem, melekler dünyası

¹² Dört unsur: Ateş, hava, su ve topraktır. Birbirine zıt olan bu dört unsur başta insan olmak üzere cismani bütün varlıkların meydana gelmesine sebep olmaktadırlar. Sühreverdi, Kızıl Akıl risalesinde de atmaca suretinde yaratılan insan ruhunun melekûtî âlemden madde âlemine düşüşünü betimlerken avcılarının dört muhtelif bent ile ruhu beden kafesine esir edilmesini sembolik bir dille anlatır. Bkz. Purnamdariyan, *Akl-i Surh*, s. 234

¹³ Allah'ın halifesi ve yeryüzündeki temsilcisi olan Hz. Âdem kastedilmektedir. Nitekim Kuran-ı Kerim'de bu şöyle yer almaktadır: “Vakta ki Allah meleklerle ‘ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...” Bakara, 2/30

¹⁴ Hak Teâlâ kastedilmektedir.

¹⁵ Hak Teâlâ'nın takdir planını yer kürede icra etmeye koyulması ve yaratmak istediği insanı dört unsurdan oluşan topraktan yaratmak istemesini beyan etmektedir.

¹⁶ Güzel suretten kasıt Âdem/insanın yerli yerinde yaratılan fizyolojik özelliklere sahip hoş endamıdır.

¹⁷ Burada Sühreverdi'nin felekiyata yüklediği anlam ortaya çıkmaktadır. Nitekim o, ayaltı felekte bulunan tüm varlık ve oluşumların bir şekilde ay üstü feleklerdeki varlıklar olan gezegenlerin tesiri altında geliştiklerine vurgu yapmaktadır. Zira yeryüzünde olduğu gibi göklerde de Hak Teâlâ'nın fermanı ile hareket eden orduları vardır: “Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Nitekim O, güçlü ve bilgedir.” Fetih, 48/8

(gezegen)in eline verdi.¹⁸ Böylece onları altı cihetli zindanlarında¹⁹ hapsedtiler. Güneşin cemşidi²⁰ (aydınlığı) kırk defa yer kabuğuna doğuncaya kadar böyle devam etti. “Kırk sabah” tamamlandığında insanîyet kisvesini boyunlarına doladılar. Böylece dörtlü (dört zıt unsur) birli (insan) oldu.²¹

Âdemin yaratılışı tamamlandıktan sonra aklın ilk ve en önemli özelliği olan hüsne Âdemin yaratılışından haberdar olur ve Âdemin varlık tahtına kurulu. Hüsne meftun olan aşk hüsün peşine düşünce ona asılan hüznle birlikte hüsnü aramaya koyulur.

Hikâye Kuran'daki insani yaratılışı ele alan ayetlerin sembolik yorumudur. Melekût âleminde hüznle beraber meleklerle hüsün peşine düşen aşk, âdemin varlık tahtına kurulu hüsnü görünce secdeye kapanır. Sühreverdî'nin yorumunda aşk, meleklere komutan olmakta ve sürekli aşkla birlikte olan hüzn ise onun vekili olmaktadır. Varlığı hüsne bağlı olan aşk, meleklere Âdem'e secde etmelerini emretmekte ancak melekler gerçekte Âdem'in tüm varlığını kaplamış olan hüsne ve Âdem'deki ruha ve ilahî nefhaya secde etmektedirler. Zira Allah güzelliğin ve cemalin mazharıdır. Dünyada bulunan bütün güzellikler O'nun namütenahi güzelliğinin birer parçası ya da yansımasıdır. Ne var ki güzellik ve cemaal aşk olmaksızın tanınmazlar. Ve güzelliğin mazharı olan maşuk aşığın aşk aynasında kendi güzellik ve cemalinin farkına varmaktadır. Nitekim Ahmet Gazali de şöyle demiştir: “Güzelliğin gözü kendi güzelliğiyle dikilmiştir. Güzellik ancak kendisini aşkın aynasında görür. Kuşkusuz bu yüzden güzelliğe bir âşık gerekir ki maşuk kendi güzelliğini aşk aynasında ve aşığın arzusunda bulabilsin.”²² Aynul Kudat Hemedanî ise iki dünyanın varlığından maksadın

¹⁸ Yerkürenin idaresi ve dönüşümünde etkili olan güneş sistemindeki diğer gezegenler kastedilmektedir.

¹⁹ Ayaltı felekten başlayıp yeryüzüne kadar gelen maddi ve duyusal âlemin ön, arka, yukarı, aşağı, sağ ve sol olmak üzere altı yönüne işaret edilmektedir. Dört unsur, yedi gezegen ve onların birbirleriyle ve yeryüzündeki varlıklarla olan ilişkisi için Bkz. Sühreverdî, *Âvâz-i Per-i Cibrîl (Mecmua-yi Musannefât)*, c. 3; Pertevnâme, (Mecmua-yi Musannefât) c.3, s. 18; *Heyâkilü'n-Nûr*, (Mecmua-yi Musannefât) c. 3, s.103; *Elvâh-ı İmadî*, (Mecmua-yi Musannefât) c. 3, s. 121, *Bustanü'l-Kulûb*, (Mecmua-yi Musannefât) c.3, s. 360; *Rûzi Bâ Cemaât-i Sâfiyân*, (Mecmua-yi Musannefât), c. 3, s. 263-268; Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 183

²⁰ Cemşid: İran'ın milli destanlarına konu olan padişahlar silsilesinde en büyük padişahlarından biri olan Cem veya Cemşid, bazı önemli savaş araç-gereçlerinin mucidi, meşhur İstahr (Perspolis-Taht-i Cemşid) şehrinin kurucusu ve Nevruz bayramının ilk ilan edicisidir. İran mitolojisinde önemli bir karakter olan Cem/Cemşid, kendi zamanındaki tüm ülkelere hükmetmiş ve İranlıları mükemmel bir refaha kavuşturmuştur. Yeryüzünün tamamını elideki aynadan (Cam-i Cem) görerek yöneten ve denetleyen Cem, getirdiği müreffeh yıllar dolayısıyla kimi zaman Süleyman peygamberle karıştırılır. Mitik anlatılara göre 650 yıl süren hükümdarlığında 300 yıl boyunca ölüm ve hastalık hiç görülmemiştir. Ancak bu refahla sarhoş olan Cem, haksızlık ve zulm etmeye başlamış ve bunun sonucunda halkın direnişiyle alaşağı edilmiştir. Cem ve şid olmak üzere iki kelimedenden oluşan cemşid parlak, aydınlık, cem anlamına gelmektedir. Şahnamede Cemşid'in bir taht oluşturduğunu ve tahta oturmak istediğinde Cemşid'in boyunduruk altına aldığı şeytanlar ve cinlerden oluşan kötücül potansiyel güçlerin adı olan Divler tarafından göğe çıkarılır ve oradan Cemşid tıpkı güneş gibi parlardı. Burada Cemşid ile güneş arasındaki parlaklık ve aydınlık saçan ilişki ima edilmiştir. (Bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, 1. Baskı, Kabalcı yay., İstanbul 2008, s. 204-209)

²¹ Sühreverdî, *Fî Hakîkati'l Aşk (Mecmuâ-yi Musannefât)*, c.3, s. 268

²² Ahmet Gazali, *Sevanih*, Tash. Nasr Esedpur Cevadî, İntişarât-i Bonyad-i Ferheng-i İran, Tahran 1359/1980, s. 15

Allah Teâlâ'nın kendi cemalini ruh aynasında görmek ve böylece kendine âşık olmak olarak betimlemiştir.²³

Hikâyenin bu bölümünde Sühreverdî insan, Allah ve melekler arasındaki ilişkiyi ele alır. Buna göre hüsn Nûr'ul-Envâr'dan sadır olan ilahî ışık, nefha ve ruh olarak tüm varlıkta özellikle insanda mevcuttur. Fakat bu güzelliğin hem Nûru'l-Envâr hem de Nûr'ul-Envâr'dan sadır olan tüm varlıklar tarafından fark edilmesi ve hakkıyla takdir edilmesi için potansiyel bir cazibe olan aşk aynasına ihtiyaç vardır. Ancak aşk mutlak bir muhabbet ve sıkıntılardan safi bir varlık değil cazibe ve muhabbetine eşlik eden bir eziyet ve keder ya da hüznle iç içedir. Bu bakımdan meleklerin secde ettikleri varlık esasen Nûru'l-Envâr ya da Nûr'ul-Envâr'dan sadır olan ilahî ruh ve güzelliğdir. Ancak meleklere secde ettiren şey ilahî ruhun sahip olduğu güzelliği yansıtan ve göz kamaştırıcı bir büyülenmeye vesile olan aşk aynasıdır.²⁴

Üçüncü bölüm: Akıl ve Üç Özelliği

Bu bölümde aklın üç ayrılmaz ilkesi olan hüsn, aşk ve hüzn, Kuran-ı Kerim'in Yusuf Suresi'nde anlattığı Yusuf, Züleyha ve Yakup karakterlerine bürünür. Güzellik Yusuf, aşk Züleyha ve hüzn Yakup olarak karşımıza çıkar.

Sühreverdî'nin bu bölümdeki ifadelerinden, güzelliğin; aşkın taleplerini geri çevirmesi ve kendi varlık bahçesine onu sokmaması bu bağlamda maşukun aşığa yol vermemesi sufizm izleğinde merkezi bir yerde durur. Nitekim irfanî edebiyatta talep ve istiğnaya dikkat çektiği anlaşılır. Sufinin Allah dışında her şeyden kesilmesi istiğna ile hiçbir şeye ihtiyaç duymaması hüsnle ve sufinin maksadının yalnızca hakkı araması ve hakkı talep etmesini ise aşk ile karakterlendirilir.²⁵

Sühreverdî'nin ifadelerinde Yusuf'un varlık bahçesine yerleşen cemalin aşkı reddetmesi ve önemsememesinden dolayı aşkın başını alıp çöllere düşmesi yine sufizmde kullanılan önemli bir izlektir. Çünkü çölde gidilecek yol ve yön kaybolur ve nereye gidileceği kestirilemez. Seyr u süluk yolunda tekâmül eden salikin de çöle düşmesi, diğer bir ifadeyle düşünsel yolculuğun ağırlığı altında ezilerek manen yorgun ve bitkin düşmesini anımsatır. Salik büyük iç çekişler, sorgulamalar ve kat edilmesi zor menzilleri aşarken zaman zaman hayrete düşer ve kutsi emanetin ağırlığı altında ezildiğini hisseder. Nitekim Feriduddin Attar meşhur eseri *Mantuku't-Tayr*'da kuşların Simurg'a doğru yaptıkları irfanî sembolik seferin yedi vadisinden birini "hayret" olarak adlandırır.²⁶ Attar bu vadiyi sâlikin ihtiyaç duyduğu keşfi şuhudî ya da işrakî bilginin mahrumiyeti dolayısıyla ruhunda meydana gelen üşümelere, kararsızlıklar ve başıboşluklar merhalesi olarak betimler. Tıpkı Hz. Muhammed'in Mekke'de ilahî vahiy ve ilhamdan yoksun geçirdiği fetret dönemine tekabül eden kararsızlık ve yıkılmışlık haline yapılan sufiyane bir göndermedir.

²³ Aynul Kudat Hemedanî, *Temhidat*, Tash. Arif Asiran, İntişârât-i Danişgâh-i Tahrân, Tahrân 1341/1962, ss.51,96-97; Mevlana Celaleddin Rumî, *Mesnevi-yi Manevi*, Tash. Tevfik Sincani, Sazman-i Çap ve İntişârât-i Vezaret-i İrşad-i İslamî, Tahrân 1373/1994, s. 272

²⁴ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 293-294

²⁵ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 296

²⁶ Feriduddin Attar, *Mantuku't Tayr*, 1. Baskı, İntişârât-i Merkez-i Neşr-i Danişgâhî, Tahrân 1373/1994, s. 331

Bu bölümde hüsn Yusuf'a yerleşirken aşk hüznüyle beraber çöllerde gezinir ve en nihayette hüznün teklifiyle aşk Mısır ve hüzn de Kenan'ın yolunu tutar. Hüsn burada insan-ı kâmilî temsil eden bilge pîr, aşk ve hüzn ise çöllerde çileli bir yol kat etmesi gereken, diğer bir ifadeyle hüsn'e layık hale gelmek için çileli riyazetin yedi vadisini aşması gereken seyr u sülûk yolunun iki yolcusunu sembolize ederler.²⁷

Dördüncü bölüm: Hüznü ya da Yakup

Hüznü, seyr u sülûka girmiş bir salık gibi bir bilge pîrin yanında olgunlaşmak üzere yol alır ve Kenan'a ulaşır. Kenanlı Yakup'un mabedine girer. Yakup kısa sürede onunla ünsiyet bulur ve ona şunu sorar: "Nereden geldin?" Hüznün verdiği cevap şu olur: "Nâkocaâbâd, temizlerin kenti." Yakup tevazu eliyle sabır seccadesini onun için serer. Yakup hüznüyle yaşar. Hüznü ondan her şeyini alır. İlk aldığı şey ise gözbebeği olur. Artık mabedi Beytu'l-ahzan'a dönüşür. Öte taraftan yine seyr u sülûk halinde olan, meftûn ve vurgun olan aşk ise Mısır'a gider, Mısır pazarına iner. Bir gürültü ve bir heyecan Mısır kapılar, halk toplanır. Mısır azizinin adresini sorar ve Züleyha'nın yanına varır.

Bu bölümde Yakup tarikat piri olarak karşımıza çıkar ve onun kaldığı mabet de bir camiden ziyade bir sum'a veya hankâh olarak tecelli eder.²⁸ Nitekim Yakup ilahî cemalin tecellisi olan Yusuf'un ayrılığında sonra ağyardan kesilir ve yalnızca itikâfa giren salıklarıyla muhabbet sofralarına kurulur. Tasavvufta belli aralıklarla tefekkür oturmak, itikâfa girmek ve tarikat yolunun sâlikleriyle muhabbet sofralarına kurulmak şarttır. Hânkâh cami gibi ibadet, tefekkür, tedebbür, itikâf, inzivâ ve Allah'la irtibata geçilen bir mirac alanıdır. Ancak hânkâhın camiden ayrı bazı özellikleri vardır. Caminin kapısı herkese açıkken hânkâh tarikat ve riyazet yoluna girmiş belli bir nefis tezkiye ve terbiyesinden geçmiş ilahî muhabbet sofrasına oturmaya layık hale gelmiş ve son tahlilde adresinden ve ana yurdundan koparılıp batı sürgün diyarında yaşamaya mecbur bırakılmış ruhen bilinçli kimselerin mâbedidir.²⁹ Yakup artık camide değildir ve bu yüzden kapısı artık herkese açık değildir. O tarikat ve riyazet yoluna girmiş nefis tezkiyesinin vadilerine koyulmuş kimselerle muhabbet sofralarını paylaşır.

Sühreverdî *Kıssatü'l-Ğurbeti'l-Ğarbiyye* adlı risâlesinde hânkahı rûhanî âlem olarak buraya yönelen kişiyi de sufî âlemden yüz çeviren ve yüce âleme yönelen salık ile sembolize etmektedir: "Hasretin kederiyle elime bir mum aldım ve bizim sarayımızın adamları (babaları)nın yanına gitmeye koyuldum ve o gece fecir doğana dek orada tavaf etmekle meşgul oldum. Derken içimde babamın hüccesine (Hânkah) girme isteği doğdu."³⁰

Burada hüznün anavatanı nâkocaâbad olarak ya da sekizinci bölge veya misâl âlemi olarak geçer. Hüznü maddeye bulaşmamış cismanî ağırlık ve hantallık ya da maddî karalık ve karanlıktan arınık olan bu sekizinci bölge coğrafyada işaret edilemeyen temizlerin şehrinden, şehri pâkân'dan (temizlerin şehri) geldiğini söyler.

²⁷ Sühreverdî, *Fî Hakîkati'l Aşk (Mecmuâ-yı Musannefât)*, c.3, s.272

²⁸ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s.298

²⁹ Kazım Dezfuziyan, *Şerh-i Gülşen-i Râz*, 1. Baskı, İntişârât-i Talayî, Tahran 1382/2003, s. 529

³⁰ Sühreverdî, *Âvâz-i Per-i Cibrîl (Mecmuâ-yı Musannefât)*, c. 3, s.210

Nâkocaâbad, âlem-i misâl ve sekizinci bölge dünyamızın da içinde bulunduğu duyusal âlem ile akıllar veya melekler âlemi olan melekûtî âlem arasında yer alan misâl âlemi miraçların yaşandığı, peygamberlerin vahiyle teosofların (ilahî filozofların) veya âriflerin keşf ve ilhamla döndükleri bir yerdir. Misâl âlemi maddi ve cismanî sınırlılık ve belirliliklerden uzak olduğu için yönler ve adreslerle tanıtilamayan tensel ağırlık ve bedensel hantallıkla ulaşılamayan daha geniş ve daha görkemli bir yerdir.³¹

Temizlerin şehri (şehr-i pakan) da akledilen, düşünsel ya da ma'kul âlemdir. Bu âlem günahlardan arınık ve beri olan meleklerin âlemdir. Ancak bu âlem yalnızca melekleri ilgilendiren bir âlem değildir. Aynı zamanda tertemiz ruhların da gerçek ve nihaî adresleridir. Bu âlem, maddi ve cismanî ağırlık, bağlılık, alışkanlık ve yerçekimsel cazibe ve baskısından kurtulabilen, misâl âlemi³², misâlî cisim veya Hurkulyaî âleme yükselebilen ruhların da âlemdir. Bu âlemle irtibata geçmek için doğal ölümü beklemeye de gerek yoktur. Henüz duyusal olan âlem-i kevn u fesattan doğal ölümle ayrılmamış olan ruhlar, ölmeden önce ölerik ya da riyazet yoluyla kendi nefislerini ve arzularını hakiki varlık olan Hakk'a kurban ederek ve onda yok olarak da bu âleme yükselebilirler.

³¹ Nâkocaâbâd yani hiçbir yer olmayan yer Sühreverdî sembolizminde önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere mekân ya da "nere" sorusuna karşılık gelen "bura, ora" maddi ve cismanî özellikler taşıyan yapılar için kullanılır. Ancak maddi ve cismanî özelliklerden tamamen arınık olan aklanî, nuranî ve ruhanî varlıkların veya var oluşların herhangi bir belirgin yere ihtiyacı olmayan lâmekân niteliktedir. Sühreverdî'ye göre duyusal, misali ve ma'kul olmak üzere üç tür âlem vardır. Misâl âlemi duyusal âlem ile ma'kul âlem arasında bir yerdedir. Misâl âlemi nâkocaâbâd olarak da adlandırılmıştır. Çünkü misâl âlemi madde ve cisimden arınık suretlerin yer aldığı bir âlem iken; maddi ve cismanî oluş (kevn) ise duyusal ve maddi âlemin özelliğidir. Bkz. Buşra Arslan Meçin, "Sühreverdî'nin Akl-ı Surh, Kıssatü'l-Ğurbeti'l-Ğarbiyye ve Âvâzi Per-i Cibrîl İsimli Sembolik Hikâyelerinin Tahlili", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2014, s. 198

³² Makul âlem ile mahsus âlem arasında bir ara âlem olan misâl âlemi madde âleminde bulunan her varlığın misâlî bir sûretinin yer aldığı bir âlem olması hasebiyle bu ismi almıştır. Ancak bu suretler ne makul âlemdeki akli suretler gibi tamamen maddeden arınıktır ne de duyusal âlemdeki varlıklar gibi maddidir. Bu âlem, ruhlar âlemi ile cisimler âlemi arasında bir berzah olduğu için ruhlar âlemine nisbetle kesif, cisimler âlemine nisbetle latiftir. Bu âlemde bulunan sûretlerin gölgesi, cisimler âlemindeki varlıkların sûretlerini meydana getirirler. Misâl âlemi duyularla algılanabilmesi açısından cisimler âlemi ile benzerlik gösterir. Aynada görülen bir sûretin idrak edilmesi gibi. Fakat şeffaf ve nuranî olması hasebiyle beş duyunun tamamıyla idrak edilemez. Mesela el ile dokunulamaz, yırtılma ve yapışma kabul etmezler. Davudi Kayseri Fusûsu'l-Hikem'e yazdığı mukaddimesinde misâl âlemini şöyle tanıtır: "Bilmen gerekir ki misâl âlemi nurani cevherden oluşan ruhani bir âlemdir; niceliksel ve duyusal olması açısından cismanî, nuranî olması açısından ise mücerred akli cevhere benzer. Bu âlem ne bileşik maddi bir cisim, ne de mücerred akli bir cevherdir. Çünkü o, bu ikisinin arasını ayıran berzah ve sınırdır. İki şey arasında olan berzah (ara bölge, ara varlık) olan her şeyin, ister istemez, bu ikisinden başka bir şey olması gerekir. Dahası onun her birinin kendi âlemine uygun iki yönü vardır. Son tahlilde şu söylenebilir: Misâl âlemi olabildiğince latif, mücerred cevherlerle maddi, yoğun cismani cevherler arasında ayırt edici bir sınır olan nurani bir cisimdir. Her ne kadar bu nurani cisimlerin ve semavi cisimlerin semavi olmayanlara nisbetle daha latif olduğu gibi, bazıları bazısından daha latif olsa da bazılarının tıpkı akli suretlerle ilgili kanaatlerine benzer şekilde, misâlî suretlerin kendi hakikatlerinden ayrı olduğu kanaatleri dolayısıyla zannettiği gibi bu âlem arazi âlem değildir." (Misâl Âlemi için bkz. Davud-i Kayseri, *Mukaddimat*, Çev. Turan Koç, 1. Baskı, İnsan yay., İstanbul 2011, s. 79; Mahmut Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, 3. Baskı, Sufi yay., İstanbul 2011, s. 323-324, İsmail Erdoğan, *Misâl Âlemi*, TBBD yay., İstanbul 2012, s.50)

Yakup'a bir misafir gelir; hüzün. Yakup'a düşen, sevgi ve özveriyle misafirin oturacağı bir zemin döşemektir ve bunu yapar; tevazu ve merhametle hüzne sabır seccadesini serer. Zaten Yakup'un halvetgâhında Yusuf gideli, ikram edeceği bir şeyi de kalmamış görünüyor, içindeki merhameti, baba şefkati ve peygamberce sabırdan başka.

Gün geçtikçe Yakup hüzün ve kederde bile bir rahatlık ve iç sıcaklığı yaşar. İlahî ruhu sembolize eden Yusufî güzellik³³ kaybolduktan sonra onun hasret, ayrılık ve fîrakını hüzünle yaşar. Hüzün, aynı zamanda ona ilahî ruhun güzelliğini ve ukûl âlemini anımsatan bir vesileye dönüştüğü için Yakup hüzünden lezzet almaya başlar. Tıpkı, bedensel kaşıntı giderilirken, bütün tensel ezilme ve yıpranmaya rağmen, sahibinin aldığı lezzete benzer bir lezzet alır hüzün ve kederden. Ancak bu lezzet ve ünsiyetin bir bedeli vardır. Her lezzet, insandan bir bedel ister, maddi ve cismanî bir şeyler alıp götürür ya da bir kurban talep eder. Yakup'un maddi âlemde kalan en değerli varlığı elbette gözleridir ve Yakup bunu kurban eder. Derken Yakup tüm varlığını hediye eder hüzne. Artık Yakup hüzünle bilindir, hüzünle tanınır ve hüznün bir parçası haline gelir. Onun bütün mihriban iniltileri sabır seccadesinden hüsne/güzelliğe yükselir. Yakup, hıçkırıklarla, iniltileyle, feryad u fîganla inşa ettiği kendine has mabedini "hüzünlerin evi" (Beytu'l-ahzan) olarak adlandırır. "Yakup bir ev inşa etti ve ona 'gamların evi' dedi. Çünkü o has mabede kapanarak inlemek ve ağlamak istedi. Derken hasret diliyle şöyle dedi: Ey Yusuf! Ben seni görmeyinceye kadar gülmemek, sevinmemek, inlemeyi ve ağlamayı terk etmemek üzere hasret ve kederle Beytu'l-ahzan'a kapanacağım."³⁴

Beşinci bölüm: Aşk ya da Züleyha

Dördüncü bölüm hüzne, beşinci bölüm ise aşka ayrılmıştır. Dördüncü bölümde hüznün vatanı Kenan ve Yakup'un vücudu iken beşinci bölümde aşkın vatanı Mısır ve konduğu yer Züleyha'dır. Aşk, Züleyha ile karşılaştığında aralarında geçen diyalog ilginçtir. *Ey yüz bin değerli canın feda olduğu sen! Nerden geliyor, nereye gidiyor ve kimsin!* diye soran Züleyha'ya aşk şu cevabı verir: *Ben Beytul Mukaddesin ruhlar mahallesinin güzellik kapısından geliyorum. Hüznün komşusuyum. Mesleğim seyahattir. Mücerred bir dervişim. Sabit bir konağım yok, gündüz bir yerde, gece bir yerde konaklarım. Araplarda aşk, acemlerde mehr, göklerde muharrik, yerde mesken bilirim. Kadim olsam da gencim. Yapırsız olsam da büyük hanedanım. Hikâyem uzun ve sen yorgunsun. Biz nazlı yetişen üç genç kardeşlik. Hikâyemizi anlatsam, anavatanımı ve oradaki ilginçlikleri açıklasam da inanmazsınız. Ama biliniz ki bizim ülkemiz vatanların sonuncusu ve sizin ülkenizden dokuz menzil uzakta, ancak yolu bilenler oraya varabilir.*³⁵

³³ Zehra Hoseyni-Doktor Zehra Riyahi Zemin, "İşarat-i İrfanî Der Dâstan-i Hazreti Yusuf", Mecelle-i Bustan-i Edeb, Dowre-i Devvom, S.3, Sonhabar 1359/1980, ss.1-59, s.41

³⁴ Ebu'l Fazl Reşiduddin Meybudî, *Keşfu'l-Esrar ve İddetu'l Ebrar*, thk. ve tsh. Ali Asgar Hikmet, 5. Baskı, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran, 1371/1992, c. 5, s. 27

³⁵ Sühreverdî, *Fî Hakîkati'l Aşk*, (Mecmuâ-yı Musennifât), c. 3, s.274-275

Hikâyede Beytu'l Mukaddes madde ve maddi özelliklerden arınık ve pak olan makul âlemi³⁶ sembolize eder. Ancak burada Beytu'l Mukaddes'in misâl âlemini temsil ettiği de düşünülebilir.³⁷ Çünkü âlem-i misâl de dünyadaki maddi ve cismanî var oluştan arınık ve üstün bir var oluşa sahiptir. Hakikatte hüsnünden meydana gelen ve akıllar ile nefislere karşılık gelen aşk ve hüznün de hüsn kaynaklı olduklarından ötürü makul âlemdendirler. Misâl âlemindeki sembolleri de ruhanî varlıklardır.

Ruhlar mahallesi ile sakinleri ruhlar olan ve ruhanî varlıklar olan bir âlem kastedilmektedir. Çünkü misâl âleminin sakinleri maddi ve mahsus âlem ile mukayese edildiklerinde ruhanîdirler. Çünkü mahsus âlemdeki varlıkların maddi ve cismanî özelliklerine sahip değiller.

“Benim mesleğim seyahattir” cümlesi İbn-i Sina'nın *Hay b. Yakzan* ile Sühreverdî'nin *Cebraîl'in Kanat Sesleri* ve *Kızıl Akıl* adlı risâlelerinde Akl-ı Faâl, onuncu akıl ya da Cebraîl'in dilinden dökülen bir cümledir.³⁸ Burada da tümel (külli) nefis konumunda olan aşkın dilinden dökülen aynı cümledir. Bu risâlenin başında da gördüğümüz gibi Allah'ın ilk yarattığı parlak cevher akıldır ve bu aklın üç sıfatı olan üç bilgi veya üç düşünüşten sırayla güzellik, aşk ve hüznün meydana geldi. Meşşâî felsefede geçtiği üzere teklikten (vahdet) çokluğun (kesret) sudur ettiği gibi hüsn ikinci akıl ya da genel olarak akıl, aşk ise nefis veya ilk nefis, hüznün ise felek ya da ilk feleğe tekabül eder. Misâl âlemine onun makamı ve konumuna bakarak belli bir şahsiyete bürünmüş olan hüsn, aşk ve hüznün misâl âlemindeki misâlî karşılıkları akıl, nefis ve felek iken duysal ve maddi âlemde de Yusuf, Züleyha ve Yakub'a karşılık gelmektedir.³⁹

Hikâyede aşkın “sürekli başka tarafa yönelirim” ifadesi varlıkların muharrik gücü ve enerjisi ya da tüm varlığın içerisindeki dinamik kuvvet olan nefsin özellikle âlemin muharrik gücü olan ilk nefis ya da tümel nefsin niteliğine işaret etmektedir. Sühreverdî'nin hatırlatmak istediği diğer bir husus ise nefsin hem kendi özünü idrak eden hem de herhangi bir mekâna mahkûm kalmayan özelliğidir. “Nefsi nâtika (düşünen nefis)in tanımı, makulat (soyut varlıklar) ı idrak edebilen ve faaliyetlerini cisim ve maddede gerçekleştiren bir cevherdir. Aynı zamanda herhangi bir yerde sabit durmayan Hak Teâlâ nurlarından bir nurdur.”⁴⁰ Sühreverdî diğer bir yerde ise nefsi şöyle anlatır: “Nefs ikiye ayrılır: birincisi gök cisimleri üzerinde faaliyetlerini icra eden nefis, ikincisi ise yeryüzü cisimleri üzerinde faaliyetlerini icra eden nefis... Felekî nefisler âşık oldukları akıllara itaat ederler... Onların faaliyetleri daimidir ve hareketleri kesintiye uğramaz... Nefisler mekânla sınırlı/kısıtlı değiller”⁴¹

³⁶ Sühreverdî'nin, birçok eserinde akıl, nefis ve cisim âlemi olmak üzere üç âleme inandığı görülmektedir. Bu âlemler vahdetin kesretten zuhur etmesiyle açıklanmaktadır. Akıl âlemi on akıldan, nefis âlemi dokuz felekî nüfustan, cisim âlemi ise dokuz eflâk ya da ay altı felek olan dört basit unsurun birleşmelerinden meydana gelmektedir. (Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s.34)

³⁷ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 200

³⁸ Sühreverdî, *Akl-ı Surh*, (*Mecmua-yi Musannefât*), c. 3, s. 229; *Âvâz-i Per-i Cibrîl* (*Mecmua-yi Musannefât*), c. 3, s.211; İbn Tufeyl-İbn Sina, *Hay b. Yakzan*, çev. Yusuf Özkan Özbürün vd., 8. Baskı, İnsan yay., İstanbul 2013, s. 286

³⁹ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 200-2001

⁴⁰ Sühreverdî, *Elvâh-ı İmadî*, (*Mecmuâ-yı Musannefât*), c.3, s. 134

⁴¹ Sühreverdî, *Elvâh-ı İmadî*, *Mecmuâ-yı Musannefât*, c.3, s. 163-164

Sühreverdî'nin “yolu bilenler makul âleme ulaşabilir” ile kastettiği teosoflardır. Çünkü ona göre bu yüce âleme çıkmak isteyen yolcu hem felsefeyi iyi derece tahsil etmiş bir filozof hem de dünyevî ve maddî bağlardan koparak melekûtî ya da ilahî sıfatlarla donanmış bir müteellih olmalıdır.⁴²

Altıncı Bölüm: Misâl Âlemi

Bu bölümde Sühreverdî feleklerin ötesindeki misâl âlemini anlatır. Hikâyenin bu bölümü en uzun bölümdür. Çünkü can şehri veya beyti makdes olarak tanıttığı misâl âlemine yükselişin meşakkatli ve çileli yolculuğu betimlenir. Buradan hareketle Sühreverdî, beden kafesi ve karanlık batı diyarı olan dünya ve feleklerden geçmeyi sembolik bir dille anlatarak tarikat salikinin aşması gereken yolculuğun kilometre taşlarını uzun uzun anlatır.⁴³ *Bil ki dokuz katlı köşkün üstünde bir teras vardır. Orası can şehridir. Şehrin devasa duvarı ve görkemli bir hendeği vardır. Nöbetçisi ise genç bir pîr, ismi cavidan-i hured (ebedî akıl). O kımıldamayan bir seyyah, iyi bir hafız, ilahî kitabı bilen, güçlü bir fesahate sahip dilsizdir. Uzun mazisine rağmen seneyi bitirmemiştir. Yaşlı ama gençtir. Bu şehre ulaşmak isteyen kimse dört ayaklı terasın altı halatını çözmeli ve aşktan bir kement yapmalı. Şevk merkebine zevk eyerini vurmali. Açlık miliyle göze uyanıklık sürmesi çekmeli, bilgi kılıcını kuşanmalı ve küçük dünyanın yolunu sormalı. Kuzeyden çıkmalı ve dünyanın meskûn dörtte birini talep etmelidir.*⁴⁴

Dokuz katmanlı köşk ile dokuz katmanlı felekler kastedilir. Bu dokuz katmanlı feleğin ardında bulunan Can şehri (şehristân-ı can) ise Meşşâî felsefede geçen akıllar, İşraki felsefede ise ispehbedî nurlara ve nefislere karşılık gelen ruhlar ve melekler âlemidir.⁴⁵ Genç pîr; on akıldan biri olan onuncu akıl, Akl-ı Faâl veya Cebrail'dir. Vâcibu'l-Vücûd'dan sâdır olan ilk varlıklar olan akıllar, hem zati/öz (potansiyel) hem de faaliyette (bilfiil) madde ve cisimden arınık oldukları için tıpkı düşünen felekî nefisler gibi, zamanın geçmesiyle değişim ve dönüşüm geçirmezler. Bu yüzden akıllar ve feleki nefisler ya da ispehbedî nurlar ve melekler, bu bağlamda Cebrail, zamanın geçmesiyle yıpranmaz ve yaşlanmaz.⁴⁶ Sühreverdî zıt iki kelimeden müteşekkil olan “genç pîr” tamlamasını diğer sembolik hikâyelerinde de kullanmaktadır.⁴⁷

Altı katmanlı dört kemer, cansızlar, bitkiler, hayvanlar ve insanların mekânı, yaşam alanı olan ayaltı felek âlemidir. Dört kemer (çahar taq), dört kolon/sütun üzerine kurulu olan bir dam veya kubbedir. Nitekim ayaltı felek âlemi, hem bileşik (mürekkep) varlıkları olan cansızlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar, dört unsur (element) olan ateş, hava, su ve topraktan meydana gelmiş hem de ay feleğinin altında, yukarıdan aşağıya, dört katmandan oluşmuştur. Bu dört katmanın her birinde, dört unsurdan biri yer almaktadır (ateşküre, hava küre, su küre, yer küre). Bir bakıma bu çadır, varlıkların mekânıdır ve bu mekân yukarı-aşağı, ön-arka, sağ-sol olmak üzere altı yön üzerine kuruludur. Bundan dolayı altı

⁴² Sühreverdî, *el-Meşari' ve'l-Mutârahât*, (Mecmua-yi Musannefât), c. 1, s. 502

⁴³ Purnamdariyan, *Remz ve Dastanha-yi Remzî*, s. 455

⁴⁴ Sühreverdî, *Fî Hakîkati'l Aşk*, (Mecmuâ-yi Musannefât), c.3, s. 276

⁴⁵ Mesut Kasımî, “Şerh-i Mûnisu'l 'Uşşâk-i Sühreverdî”, Maarif, Dovre-i Çaharom, S.1, Bahar 1366//1987, ss.149-164, s.151

⁴⁶ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s.302; Kasımî, a.g.m, s. 151

⁴⁷ Sühreverdî, *Akl-i Surh*, (Mecmuâ-yi Musannefât), c. 3, s.228

katmanlı dört kemer (char taqe şeş kenar) olarak tanımlanmıştır. Bu dört kolonun sarsılması ve yıkılması insan ruhunu, duyuvar vasıtasıyla kendisiyle meşgul eden bileşik varlıklar âlemi ve onunla olan ilişki ve bağlardan kopmak ve terk etmektir. Büyük âlemin bir parçası olan bu dünyayı terk, ruhanî yükselişin, can şehrine ve ruhanî âlemine girişin ilk adımındır.⁴⁸

Aşktan bir kement ile Sühreverdî burada nefisle cihat etmek suretiyle ruhanî âlemi ve Hakkı görmeyi isteyen sâliki, hiçbir tehlikeden korkmayan ve hedefine kavuşmak için her türlü tehlikeye tahammül etmeyi göze alan cesur ve civanmert bir savaşçıya benzetmektedir. Sâlikin nefisle cihat yükünün tehlikeli yolunda ve sevgiliye kavuşmanın ağır bedelleri altında silahı; aşk, zevk, şevk ve bilgidir. Bu yüzden aşkı kementle, zevki eyerle, şevki binekle ve bilgiyi de keskin kılıçla sembolize eder. Böyle bir sâlik, uyku ve yemekten kaçınmalıdır. Az yemek ve az uyumak.⁴⁹

Metnin devamında ruhanî âleme doğru tekâmül seferinde olan sâlikin bu engelleri aştıktan sonra yoluna süratle devam etmesi için bineğini mahmuzlaması betimlenmiştir. Dokuz katman aşıldıktan sonra can şehrinin dış kapısı görünür. Can şehrinin dış kapısı dokuz geçit ya da dokuz feleğin ardından görünen ruhanî veya melekuti âlemin giriş kapısıdır. Bu can şehrinin üstünde başka şehirler vardır. Pir sâlike, bu şehirlere giden bütün yolları göstermekte ve öğretmektedir. Can şehrinin üstündeki diğer şehirler, akılların ve nefislerin ya da yakın melekelerin veya en yakın ilahî nurların her birine ait iskân yerleri ya da şehirler kastedilmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi sâlik dokuz geçidin ardından can şehrinin kapısına dayanmakta ve can şehrinin ilk kapısı ise gayb âlemine girişin ilk merhalesidir. Sâlik küçük âlem olan kendi derûnundaki batınî ve zahirî duyuvar engelini ve oradan büyük âlemin toplam on bir engel ve aşamasını kat ettikten sonra Allah'a ulaşmaya kadar kesintiye uğramaması gereken bu hayat boyu önemli seferde, can şehrinin ilk kapısında durmamalı ve can şehrinin merhalelerini bir bir kat ederek ilk akla ve derken Allah'la görüşünceye kadar yolculuğunu sürdürmelidir. Hikâyenin ravisi Sühreverdî adeta can şehrinde bulunan diğer şehirlerin son derece soyut, latif ve ruhânî yapıda olduklarını hesaba katarak muhataplarının idrak edemeyeceklerini düşünerek bu imalarla yetinmiştir. Yine raviye göre buraya kadar anlattıkları eğer muhatapları tarafından anlaşılırsa madde âleminin esaretinden kurtularak ebedi bir yaşama erebileceklerini sezdirir.⁵⁰

Yedinci Bölüm: Varlık Sahnesine İniş

Aşkın bu uzun açıklamalarından sonra bu bölümde sözü alan Züleyha ona şunu sorar: *Sen vatanından niçin ayrıldın? Aşk şöyle cevap verir: Biz üç kardeştik. Büyük kardeşimiz hüsn bizi yetiştirmiştir. Küçük kardeşimiz benim hizmetkârım olan hüzündür. Üçümüz de mutluyduk. Ansızın yurdumuza toprak âleminde çok garip birinin yaratılmış olduğunu ve bu kişinin hem asumanî, hem zeminî, hem cismanî hem de ruhanî olduğunu, toprak âlemini ona verdiklerini ancak vatanımızdan bir köşenin de ona tahsis edildiğini haykıran bir ses düştü. Yurdumuzun sakinleri onu görmek istediler. Bana danıştılar. Ben liderimiz olan*

⁴⁸ Kasımî, a.g.m., s. 152

⁴⁹ Kasımî, a.g.m., s. 152

⁵⁰ Purnamdariyan, *Akl-i Surh*, s.306-318

hüsne arz ettiğimde o şöyle dedi: siz bekleyin, önce ben bakayım. Beğenirsem çağırayım sizi... Aşk böylece ikinci bölümde üç kardeşin melekût âleminde duyusal âleme iniş macerasını yeniden anlatmayı sürdürür. Züleyha bu sözleri işittiğinde tıpkı Yakup'un evini hatta gözbebeğini hüzne armağan etmesi gibi evini ve varlığını aşka teslim eder. Yusuf Mısıra gelir, Mısırdaki bir izdiham kopar. Züleyha Yusuf'un haberini alınca aşka danışır. Aşk Züleyha'ya dolanarak Yusuf'u görmeye gider. Züleyha Yusuf'u gördüğünde ona doğru ilerlemek ister ancak gönül ayağı hayret taşına takılır, sabır dairesinden çıkar, kınama elini uzatır, iffet perdesini yırtar ve kara sevdaya düşer.⁵¹

Bizim vatanımız; akıllar, nefisler veya melekler âlemidir. Toprak âleminde garip birinin yaratılmış olması ve bu kişinin hem cismanî hem ruhanî olması; insanlığı sembolize eden Âdem (a.s.)'in ruhunun göksel, bedeninin ise yersel olmasıdır. Yurdun bir köşesinin ona tahsis edilmesi, melekût âleminin ona özgü, ona has kılınmasıdır. Melekût âleminin bir köşesinin ona tahsis edilmesi; melekler, akıllar veya nefisler/ruhları ülkesinin bir kısmının veya bir bölgesinin insanların ruhlarına tahsis edilmesidir.⁵² Bu nükte; insanî düşünen nefislerin kadim olduklarını savunan ve bu bağlamda Allah'ın bedenleri yaratmadan dört bin yıl önce ruhları yarattığına inanan kimselerin düşüncelerini hatırlatır. Bu yüzden insanî ruhlar cisme bürünmeden önce gayb veya melekûtî âlemde bir yere sahipler. Nitekim peygambere dayandırılan bir hadiste şu ifade yer alır: "Allah cisimleri yaratmadan dört bin yıl önce ruhları yarattı."⁵³ Ancak Sühreverdî'nin genel olarak nefislerin/ruhların, bedenine meydana gelmesiyle birlikte meydana geldiğine, kadim ve ezeli olmadığına yaptığı vurgular dikkate alınarak insanî düşünen nefisler için belirlenmiş olan gayb âlemindeki mekânın maddenin esaretinden sonra ulaşılabilen bir yer olduğunu söylemek daha isabetli görülmektedir.⁵⁴

Âdem'in şehri ile kastedilen Âdem'in varlık ve bedensel yapısıdır. Hüsün Âdem'in varlık şehrine yerleşmesi ise Kuran-ı Kerim'de "Kuşkusuz biz insanı en güzel şekilde yarattık"⁵⁵ şeklindeki sözünün de ifade ettiği gibi Âdem'in yaradılışının güzelliğine ve mükemmelliğine yapılan bir göndermedir.

Güzelliğin işaretlerinin Yusuf'a gösterilmesi ilahî cemal sıfatının Yusuf'a işrak etmesi ve Yusuf tarafından Allah'ın cemalinin müşahede edilmesidir. Hüsün hakikatte Allah'ın sıfatlarından birinin tezahür etmesi ve somutluk kazanmasıdır. Hz. Muhammed de bir hadiste buna şöyle değinir: "Ben Rabbimi en güzel surette gördüm" yine "Allah güzeldir ve güzelliği sever" hadisi de Allah Teâlâ'nın güzelliğine yapılan imalardır. Bu güzellik Hz. Âdem'den sonra Hz. Yusuf'ta tecelli etmiştir. Hüsün daha güzel görünmesi ile aşığın gözüyle müşahede edilen varlık sahnesinin bütün renk, cazibe ve albenisinin görülmesi ve böylece içindeki ıssız ve ateşin alevlenmesini ima eder.⁵⁶

⁵¹ Sühreverdî, *Fî Hakikati'l Aşk*, (Mecmuâ-yı Musennefât), c.3, s. 281; Kasımî, a.g.m., s. 161

⁵² Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 320

⁵³ Meybûdî, *Keşfu'l Esrar*, c.8, s. 511

⁵⁴ Sühreverdî, *Heyâkili'n Nûr* (Mecmuâ-yı Musennefât), c.3, s. 90

⁵⁵ Tin, 95/4

⁵⁶ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 320

Güzelliğin umarsızlığı, sâlikin yolun sonuna ulaştığı hakiki marifetler sayesinde kâmil bir arife dönüşmesinin ardından ilahî sıfatlara bürünmesi sonucu Allah dışındaki tüm şeylere karşı kalenderce ya da umarsızca bakması ve onlara karşı tamahkârlıktan tamamen uzak bir iç doyum ve kalbi zenginliğe ulaşmasını ima eder.

Aşka teslim edilen ev ile kastedilen varlık ve beden evi ama varlık bedeninin içinde de tam olarak gönül evidir. Çünkü aşk kalp veya gönül dışında başka bir evin kapısını çalmaz ve içeri girmez.⁵⁷

Sekizinci bölüm: Rüya'nın Tabiri

Yusuf Mısır'da aziz olduğunda haber Kenan'a ulaşır. Yakup şevke gelir, hüzne danışır. Hüzün Yakup'un çocuklarını alarak Mısır'a gitmesini önerir. Yakup hüznün önderliğinde çocuklarını alarak Mısır yoluna düşer. Mısır azizinin sarayına giderler. Yakup Yusuf'un Züleyha'yla beraber padişahlık tahtında oturduğunu görür. Hüzün aşkı hüsnün yanında görünce diz çökerek yere kapanır. Bunun üzerine Yakup ve çocukları da yere kapanırlar. Yusuf Yakup'a dönerek şöyle der: "Babacığım bu sana anlattığım rüyanın tabiridir."

Hikâyenin bu bölümünde üç melek rolünde olan hüsn, aşk ve hüzün somutluk kazanan üç şahsiyete dönüşmektedir. Hüsn Yusuf'ta, aşk Züleyha'da ve hüzün ise Yakup'ta tecelli etmektedir. Hüsn'den aşk, aşktan da hüzün meydana gelmektedir ve derken hüznün mazharı olan Yakup Yusuf'a ve aşkın mazharı olan Züleyha'ya secde etmektedir. Yusuf ise bu sahneyi daha önce gördüğü rüyasının bir yorumu veya tevili olarak görmektedir. Sühreverdî'ye göre sadık rüya misâl âleminde gerçekleşen durumların bizim âlemimizdeki manasına uygun bir biçimde cisimlenmesi veya somutluk kazanmasından başka bir şey değildir. Bu şekilde Yusuf, Züleyha ve Yakup'un hikâyesi Sühreverdî'nin ukûl, misâl ve mahsus diye ayırdığı üç âlemindeki karşılıkları şöyle gerçekleşmektedir: varlıkların madde ve formdan tamamen arınık oldukları ukûl âleminde yer alan soyut manalar, hüsn, aşk ve hüzünken misâl âleminde bu üç mana güneş, ay ve on bir yıldız; mahsus âlemde ise Yusuf, Züleyha ve ailesiyle birlikte Yakup'a tekabül etmektedir.⁵⁸

Dokuzuncu Bölüm: İrfânî Mülâhazalar

Bu bölümde hikâye dili sona erer ve bazı tasavvufî ve irfânî açıklamalarla devam eder. Sühreverdî cemel, aşk ve hüzün üzerinde durur. Allah güzeldir, güzelliği sever. Ruhanî ve cismanî her varlık kemal ister ve cemale meyletmeyen hiçbir varlık olmaz. Ancak hüsn'e kavuşmanın bir bedeli vardır. Bu bedel ise aşk ateşiyle yanıp tutuşmaktır. Aşk ise herkese yol vermez, her yere yerleşmez ve her göze dönmez. Aşk birini müstahak gördüğünde önce ona hüznü gönderir. Bu sayede kişi varlık evini temizler, kapısını gayra kapatır ve aşkın gelmesi ve konması için vücut meskeni hazır hale gelir. Aşkın mesken edindiği kimseler, artık olağanüstü bir güce erişmiş olurlar.⁵⁹

Sühreverdî'ye göre hüsnün cemel ve kemal olmak üzere iki niteliği vardır. Çünkü o cemel (güzellik) ile kemal (mükemmellik)'i birbiri için gerekli olan ve birbirini tamamlayan iki ayrılmaz nitelik olarak görmektedir. Elbette Sühreverdî'nin

⁵⁷ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 321

⁵⁸ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 321-322

⁵⁹ Sühreverdî, *Fî Hakîkati'l Aşk*, (*Mecmuâ-yı Musennefât*), c.3, s. 284-285

buradaki maksadı mutlak cemal ve kemaldır. Ve mutlak cemal ve kemal ise Allah için söz konusudur. Çünkü o en güzel cemale ve en mükemmel kemale sahiptir. Bu bölümüm başında her varlığın güzelliğe talip olduğu belirtilmektedir. Daha önce hüsn, aşk ve hüznün aynı kaynaktan yani Allah'tan sadır olan tümel akıl veya ilk akıldan meydana geldiğini akl-ı küll'ün ise Allah tarafından yaratılan ilk yaratık ve en yakın melek olduğunu, bununla Allah arasında hiçbir varlığın bulunmadığını dolayısıyla hakkın cemal ve kemal sıfatlarının ilk tecelligâhı olduğunu belirtmiştik. Bu yüzden burada mutlak cemal ve mutlak kemal sahibi olan Allah'ın tüm varlıkların ulaşmak istedikleri nihai gaye ve maksatları olduğu ama bu menzile ulaşmanın çeşitli durakları, aşamaları ve ritüelleri olduğu görülmektedir. Nitekim hüznün aşk üzerinden, aşk güzelliği üzerinden güzelliğe ise Akl-ı Faâl veya Cibril üzerinden cemal ve kemalin mutlak kaynağı olan Nûru'l-Envâr'a doğru bir cezbe içerisindedir.⁶⁰

Bu cemal ve kemal yaradılış veya varlık mertebelerinin inişiyile azalmaktadır. Ancak daha üst mertebede yer alan her bir varlık sahip olduğu daha fazla cemal ve güzelliği sebebiyle bir alt mertebedeki varlık için örnek alınan ve ulaşılmak istenen bir maşuktur. Yaradılışın esası olan bu hiyerarşi güzelliği üzerine ve ondan türeyen aşka ve aşktan ise türeyen hüznün üzerine kuruludur. Bundan dolayı madde ve suretten meydana gelen her bir varlığın sureti, bizzat sahip olduğu nefis, ruh veya aşk iken maddesi ise hüznün ta kendisidir. Sühreverdî'ye göre bu iki karışımın gökleri ve yer meydana gelmiştir.⁶¹ Bu sebeple bütün varlıklar kendilerinden daha güzel ve daha mükemmel olduğu için daha üst mertebede bulunan varlıklara ve onun buldukları mertebelere doğru devamlı surette tekâmül etmeye ve ulaşmaya müştaktır. Bu kemalin nihai mertebesi ise Allah ile arasında herhangi bir mesafe bulunmayan ilk akıl ve en yakın meleğin cemal ve kemaline ulaşmaktır. Bu, İbn-i Sina'nın aşka dair risâlesinde yaptığı bir diğer açıklama şeklindedir. Nitekim İbn-i Sina burada aşkı âlemin içinde bulunan ve bütün varlıklarda akışkan bir nitelikte olan içsel bir enerji ve güç olarak tanıtmaktadır. Ona göre ilahî bir emanet olan aşk her varlığın ona kavuşmak için her daim hareket halinde kemale ve cemale ulaşmak için onları harekete ve tekâmüle sevk eden vazgeçilmez bir unsurdur.⁶²

Aşkın beden şehrinde yerleşebileceği en uygun makam can ve ruhun da makamı olan gönül, kalptir. Gönül veya kalp övülen ve yerilen sıfatların merkezidir. Fakat aşk gönül kapısına gidince yerilen sıfatlar ve kötü hayalleri ortadan kaldırır, gönülü onlardan arındırır ve övülen sıfatları orada ikame eder, yetiştirir ve böylece daha önce şehvetlerin, arzuların ve yerilen sıfatların merkezi olan gönül temizlenip arandıktan sonra yepyeni bir hal alır.

Onuncu bölüm: Aşk ve Muhabbet

Bu bölümde Sühreverdî aşk ve muhabbet arasında bir mukayese yapar. Ve aşkı muhabbetin son kertesini olarak tanıtır. (el aşku hubbul mufritun) Aşk, yoğunluğu ve aşırılığı yüzünden muhabbete göre daha özeldir. Muhabbet ise marifetten daha özeldir. Bu hiyerarşide marifet en önde gelir. Çünkü herhangi bir varlık hakkında marifet ve bilgi olmaksızın onu tanımak mümkün olmaz. Bu sistem bilgi ve

⁶⁰ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 325; *Remz ve Dastanhâ-yi Remzî*, s. 456

⁶¹ Sühreverdî, *Fî Hakîkati'l Aşk*, (*Mecmuâ-yı Musennefât*), c.3, 249

⁶² İbn Sina, *Resâl-i İbn Sina*, s. 375-376

marifetle başlar ardından muhabbet ve en nihayetinde aşk oluşur. Gazzali de marifeti muhabbete öncelemektedir. O, doğaya uygun olana hoş, doğaya ters gelene de nahoş denildiğini açıkladıktan sonra şöyle der: “Şimdi bilmelisin ki hiçbir şey, hakkında bilgi sahibi olmaksızın sana hoş ya da nahoş gelmez.”⁶³ Marifet sonucunda elde edilen bilgi ve aşinalık kişinin doğasına uyumlu gelirse dost, aykırı gelirse düşman olur.

Sühreverdî'nin ruhanî kemale ulaşmak için geçilmesi gereken üç merhale ve aşılmasını gerekli gördüğü üç vadi marifet, muhabbet ve aşktır. *O halde ilk basamak marifet, ikinci basamak muhabbet üçüncü basamak ise aşktır. O halde hepsinin üstünde bulunan aşk âlemine marifet ve muhabbet adlı iki merdiven basamağı yapılmadıkça aşk âlemine ulaşamaz. “İki yol/iki basamak (vardır) ve sen ulaştın” in anlamı da budur*⁶⁴

Sühreverdî'nin burada zikrettiği üç tekâmül merhalesi sufilerin kemale ulaşma yolunda öngördükleri şu üç merhaleye karşılık gelir: dini hakikatleri tanıma ve bilme merhalesi olan ve marifete karşılık gelen şeriat, sufinin ilk merhalede tanıdığı ve bildiği her şeyi görmesi ve bu görme sonucunda dini hakikatleri sevmesi merhalesi olan ve muhabbete karşılık gelen tarikat, üçüncüsü ise sufinin ikinci merhalede gördüğü ve müşâhede ettiği şeyleri bizzat tatması, tecrübe etmesi, yaşaması ve onunla birleşmesi merhalesi olan, aşkın maşukla birleştiği ve onda yok olduğu aşk mertebesine karşılık gelen hakikat merhalesi.⁶⁵ Sufiler bu üç merhaleyi kemale giden üç epistemolojik merhale olarak da ilmu'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn olarak adlandırırılar. Sonuç olarak Sühreverdî'nin marifeti, ilmu'l-yakîn ve şeriate; muhabbeti ayne'l-yakîn ve tarikata; aşkı ise hakka'l-yakîn ve hakikate karşılık gelir.⁶⁶

Aşka, hakka'l-yakîne veya hakikate erişmek için iki merhaleyi aşmak gerekir. Hakka ve hakikate ulaşmak için iki adım atmak gerekir. Biri şeriat veya marifet diğeri ise muhabbet veya tarikattır. Aşka ermek için bu iki adım mutlaka atılmalıdır. Bu iki merhale veya iki adımın hakka ya da Allah'a ulaşmak üzere aşılması gereken dünya ve ahiret engeli olarak görülmüştür.⁶⁷

On birinci bölüm: Aşk Nedir?

Hikâye isminden de anlaşıldığı gibi aşkı merkeze alır ve neredeyse bütün bölümlerde aşk, merkezi yerini korur. Bu bölümde de Sühreverdî aşkın kökenine vurgu yapar ve şöyle der. *Aşk (sözcüğü) A,Ş,K kökeninden türemiştir. A,Ş,K; bahçede ağacın dibinden biterek ilkin kök salan sonra boy veren ve ağacın tamamını sararak yükselen ağacın damarlarında bulunan nemi kurutacak, su ve*

⁶³ Gazzalî, *Kimyâ-yı Saadet*, thk ve tsh. Hüseyin Hadyu Cem, 11. Baskı, İntişârât-i İlmi ve Ferhengi, Tahran 1383/2004 c.2, s. 572

⁶⁴ Sühreverdî, *Fi Hakîkati'l Aşk*, (*Mecmuâ-yı Musennefât*), c.3, s. 286

⁶⁵ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s. 328; *Remz ve Dastanhâ-yi Remzî*, s. 456

⁶⁶ İbn Arabî, *Mecmuât-ı Resâil-i İbn Arabî*, 1. Baskı, Dâru-ı İhyâu't Terâsu'l Arabî, Beyrut 1367, c.1, s. 559; Hâkim Tirmizi, *Riyâziyetü'n-Nefs*, Tash. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l Kitabu'l İlmiye, Beyrut 1326, s. 41; Ahmed Ferid el-Mezidi, *İmam Cenîd Seyyid Taifeteyn*, Dâru'l Kitabu'l İlmiye, 1. Baskı, Beyrut 1427//2006, s. 154

⁶⁷ Hüseyin b. Mansur Hallac, *Divan-ı Hallac*, Tash. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l Kitabu'l İlmiyye, Beyrut 2002, s.25, Meybudi, *Keşfü'l Esrar*, c.7, s. 510; Muhammed b. Munevver, *Esraru't-Tevhid Fi Makamât-ı Ebu Said*, 1. Baskı, İntişarat-ı İlyas Mirza, 1899, s. 343

havayla ağaca gelecek tüm besinleri emerek ağacı kurutan bir ottur. Aynı şekilde varlıkların özü olan insanlık âleminde de melekût arzda yeşeren kalp habbesine bağlı olan dimdik bir ağaç vardır. Onda bulunan her şey canlıdır.⁶⁸ Aşk da tıpkı o cebbar sarmaşık gibi insanı sarmakta ve onun bütün beşeri sıfatlarını ondan çekip emerek onu kurutmaktadır. Ve artık beşeri soyağacı aşkın cebbar kollarında zayıflar, solar ve madde ile ilişkisi kesilir. Sonunda mutlak ruha dönüşür ve son tahlilde ilahi bahçeye yerleşme liyakatini kazanır. (fedhuli fi ibadi wedhuli cenneti) Aşk sayesinde bu düzeye çıkıldığı zaman aşk artık bir ibadete, bir salih amele dönüşür ve göğe yükselen temiz bir kelimeye dönüşür.

Sühreverdî aşkı göksel bir iş olarak görmekte ilk olarak melekût ya da misâl âleminde misâlî bir cisme (temiz ağaç) bürünmekte ve sonra bu temiz ağaca aşk ne kadar sağlam sarılır ve dolanırsa onun bizim duyusal âlemimizdeki yansıması ve gölgesi olan insanın maddi cismi ya da ayakta dik kalan insanî boy ve endam da daha solgun ve daha zayıf olur. Misâl âleminde aşkın temiz ağaca (şerece-i Tayyibe)⁶⁹ sağlam sarılması ve yapışması arttıkça duyusal âlemimizdeki karşılığı olan insanî beden de o denli zayıflamaktadır. İlahî aşkın insanın beden ağacına sarılmasıyla birlikte insanın maddi, cismanî ve karanlık bedensel yapıyla olan ilişkisi zayıflar ve tensel uyarıcılara karşı kanaatten kaynaklı bir umarsızlık içerisine girer.⁷⁰ Aşk kişinin maddi âlemlerle olan tüm bağlarını kesinceye kadar yakasını bırakmaz ve insanı mutlak ruha ya da Kuran'ı Kerim'in ifadesiyle mutmain nefse dönüştürerek⁷¹ maddi âlem ve maddi âlemin özelliklerinden bütünüyle ilişkisini keser.⁷² Tam bu aşamada Allah Teâla ruhânî hale gelmiş ve mutlak huzura kavuşmuş olan nefse şöyle der: "Öyleyse kullarımın arasına gir, cennetime (bahçeme) gir"⁷³ Bu yüzden bu yolla insanı Allah'a ulaştıran aşktır. Dikkat ettiğimizde Allah Teâlâ'nın Kuran'da iyi işler yapanlara cenneti vaat ettiğini görmekteyiz. "Kuşkusuz Allah iman eden ve erdemli işler yapanları altlarından ırmaklar akan cennetlere/bahçelere koyacaktır. Kuşkusuz Allah dilediğini yapar."⁷⁴ O halde Sühreverdî haklı olarak aşkı, insanı bu mertebeye ulaştıran salih amel olarak tanıtmaktadır. Metinde bu konunun ardından Sühreverdî'nin getirdiği bir diğer ayette ise temiz kelime ile salih amelin birleştirildiği ayettir. "Ona temiz kelimeler yükselir ve salih amel kaldırılır."⁷⁵ Sühreverdî burada temiz kelimeyi ya da sözü tamamen cismanî ve dünyevi bağ ve bağımlılıklardan kurtulmuş ve Allah'a doğru yükselmeye yetkin hale gelmiş olan can, ruh, kalp veya mutmain nefse yorumlamaktadır. O halde aşk, ruhu (kalbin danesi) beka ve melekût âlemine ulaştırmakta ve teni, bedeni (insanın dikili olan boy-posunu) kurutur ve yok eder.⁷⁶

⁶⁸ Sühreverdî, *Fî Hakîkati'l Aşk*, (Mecmuâ-yı Musennefât), c.3, s.288

⁶⁹ "Allah nasıl örnek getirmede, temiz söz tertemiz bir ağaca benzer" İbrahim, 24/14

⁷⁰ Aynu'l Kudat Hemedanî, *a.g.e.*, s. 988

⁷¹ "Öyleyse kullarımın arasına gir, cennetime (bahçeme) gir" Fecr, 89/ 29-30

⁷² Sühreverdî, *Fî Hakîkati'l Aşk*, (Mecmuâ-yı Musennefât), c.3, s.288

⁷³ Fecr, 89/29-30

⁷⁴ Hac, 22/14

⁷⁵ Fatır, 35/10

⁷⁶ Purnamdariyan, *Akl-i Surh*, s. 334

On ikinci Bölüm: Aşkın Bedeli

On ikinci bölümde de yine aşk merkezi yerini korumaya devam eder. Sühreverdî bu bölümü güzel bir hitame ile sonlandırır: *Aşk, ezel ülkesinde doğup yetişen bir köledir. Ezel ve ebed sultanı iki âlemin zabıtalığını ona vermiştir. Bu zabıt her an bir yere yönelmekte ve her zaman bir bölgeye gözü değmektedir. Aşkın fermanında şöyle yazılmıştır: Hangi şehre yönelirse şehrin sakinleri onun için bir öküz kurban etmelidir. Kuşkusuz Allah size bir sığır kurban etmenizi emreder. Aşk, nefis öküzü öldürülmedikçe can şehrine inmez. Nitekim insan bedeni şehir, organları mahalle, damarları kanallardır. Duyuları ise farklı mesleklerle uğraşan esnaf ve sanatkârlardır. Ve nefis bu şehirde ortalığı dağıtan bir öküzdür. Hırs ve emel adlı iki boynuza sahiptir. Rengi ise göz kamaştırıcıdır. Ne var ki her öküz aşk için kurban edilmeye layık değildir. Bu yüzden her şehirde böyle bir öküz bulunmaz. Herkeste onu kurban etme yüreği bulunmaz. Bu yüzden herkes başarılı olmaz.*⁷⁷

Nefs, hayat ve duyusal gücü taşıyan ve iradeye hareket sağlayan buhardan latif bir cevherdir. Filozof onu hayvanî ruh olarak adlandırmıştır. O, bedeni aydınlatan bir cevherdir. Ölüm anında nefsin bu nuru bedeninin hem zahirinden hem de batınından kesilmekte iken uyku sırasında bu, bedeninin yalnızca zahirinden kesilmektedir. İrfanda nefisten maksat insanı kötü düşünceye söz ve davranışlara yönlendiren ve kınanan sıfatlara kaynaklık eden bir güç ve enerjidir. Bu bakış açısına göre nefis, kötülük emreden nefsin (nefs-i emare) ta kendisidir.

Görüldüğü gibi Sühreverdî Musa'nın kıssası ve bu kıssada geçen öküzün/ ineğin⁷⁸ öldürülmesi ile ilgili ayetlere gönderme yaparak hikâyede anlatmak istediklerine dini sembollerle bir altyapı oluşturmaktadır. Nitekim nefsi öküzle/inekle sembolize eder. İnsan bedenini ise aşk sultanının girişinden önce öküzün/ineğin; içinde kesilmesi gereken bir şehirle, insanın organlarını ve bedeninin kısımlarını şehrin sokaklarıyla; damarları şehrin su kanallarıyla; bedeninin duyularını ise her birinin bir işle meşgul olduğu esnaf ve sanatkârlarla sembolize etmiştir.⁷⁹

Sonuç

Sühreverdî bu risalede, Hakk'ın yarattığı ilk varlık olan aklın ayrılmaz üç özelliği olan hüsn, aşk ve hüznün insan bedenine yerleşmesini sembolik bir dille anlatarak bunu Kuran-ı Kerim'de Yusuf Suresi'ndeki ayetlere getirdiği irfanî yorumlarla zenginleştirir. Buna göre hüsn Yusuf'la, aşk Züleyha ile hüzn ise Yakup'la özdeşleşerek Âdemin varlık sahnesinde vücut bulur.

Seyr u sülûkun esasları ve mertebeleri olan marifet, muhabbet ve aşkın anlatıldığı bu sembolik risalede Allah'ın yarattığı ilk şey olan akıldan türeyen üç ruhânî özellik hüsn, aşk ve hüzn; Âdemin can şehrine yerleşerek insanoğlunun kemale ulaşması için kat etmesi gereken üç merhale olan Ayne'l-yakîn, İlme'l-yakîn ve Hakka'l-yakîn olarak karşımıza çıkar. Nihayetinde Sühreverdî bu üç ruhanî özelliği birbirinden ayrılmaz üç kardeş olarak betimleyerek bunları marifete ulaşmak isteyen salikin ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir.

⁷⁷ Sühreverdî, *Fî Hakikati'l Aşk*, (Mecmuâ-yı Musennefât), c.3, s.290

⁷⁸ “Ve Musa (a.s) kavmine: “Muhakkak ki Allah sizin bir inek kesmenizi emrediyor” demişti.” Bakara,2/67

⁷⁹ Purnamdariyan, *Akl-ı Surh*, s.336-338

Aşk mertebesi olan Hakka'l- yakîne ulaşmak için bu dünyada Allah'a ulaşmak yolunda aşılması gereken biri marifet veya şeriat diğeri ise muhabbet veya tarikat olan diğeri iki merhaleyi aşmak gerekir. Sühreverdî'ye göre hüsn marifet ile ilişkilidir ve aşk olmadan hüsn ulaşmak mümkün değildir. Aşk, muhabbete ulaşmanın yolu iken muhabbet marifete ulaşmanın yoludur. Nûru'l-Envâr'dan sadır olan güzelliğin görülebilmesi aşk sayesinde olmaktadır. Fakat aşkın hâsıl olabilmesi sadece güzellik ile değil, aşk ile kemale ermek için güzelliğin yanında bu muhabbete eşlik edecek hüznü de ihtiyaç vardır. Fakat aşka ulaşmak için sâlikin beden şehrinde ortalığı dağıtan nefis öküzünü bu yolda kurban vermek, beden zeminine amel dânesini ve iyilik tohumlarını ekmek ve bu tohumların zamanla yeşerip boy vermesi için riyazenin ahenî çilesiyle beden tarlasını sürüp terbiye etmek gerekir.

Kaynakça

- ARSLAN MEÇİN, Buşra “Sühreverdî'nin Akl-ı Surh, Kıssatü'l-Ğurbeti'l-Ğarbiyye ve Âvâzi Per-i Cibrîl İsimli Sembolik Hikâyelerinin Tahlîli”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2014
- ATTAR, Feriduddin *Mantku't Tayr*, 1. Baskı, İntişârât-i Merkez-i Neşr-i Danişgâhî, Tahran 1373/1994
- ERDOĞAN, İsmail, *Misâl Âlemi*, TBBD yay., İstanbul 2012
- DEZFUZİYAN, Kazım *Şerh-i Gülşen-i Râz*, 1. Baskı, İntişârât-i Talayi, Tahran 1382/2003
- FERİDU'L MEZİDÎ, Ahmed, *İmam Cenîd Seyyid Taifeteyn*, Dâru'l Kitabu'l İlmiye, 1. Baskı, Beyrut 1427/2006
- FURUZANFER, Bediuzzaman, *Ahadis-i Mesnevi*, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran 1381/2002
- GAZZALÎ, Ahmet, *Sevanih*, Tash. Nasr Esedpur Cevadî, İntişârât-i Bonyad-i Ferheng-i İran, Tahran 1359/1980
- GAZZALÎ, Ebu Hamid Muhammed *Kimyâ-yı Saadet*, thk ve tsh. Hüseyin Hadyu Cem, 11. Baskı, İntişârât-i İlmi ve Ferhengi, Tahran 1383/2004
- HALLAC, Hüseyin b. Mansur *Divan-ı Hallac*, Tash. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kitabu'l İlmiyye, Beyrut 2002
- HEMEDANÎ, Aynul Kudat *Temhidat*, Tash. Arif Asiran, İntişârât-i Danişgâh-i Tahran, Tahran 1341/1962
- HOSEYNİ-RİYAHÎ, Zehra -Doktor Zehra Zemin, “İşarat-i İrfanî Der Dâstan-i Hazreti Yusuf”, Mecelle-i Bustan-i Edeb, Dowre-i Devvom, S.3, Sonhabar 1359/1980
- İBNİ ARABÎ, Muhyiddin *Mecmuât-ı Resâil-i İbn Arabî*, 1. Baskı, Dâru-ı İhyâu't Terâsu'l Arabî, Beyrut 1367/1988
- İBN SİNA, *Resâl-i İbn Sina*, İntişarat-i Bidar, Kum 1400/1980
- , *Kitâbu's-Şifâ (İlahiyat)*, Tash. Said Zayid, Mekteb-i Ayetullah Mer'aşî, Kum 1404/ 1984

- İBN TUFEYL-İBN SİNA, *Hay b. Yakzan*, çev. Yusuf Özkan Özburun vd., 8. Baskı, İnsan yay, İstanbul 2013
- NASR, Seyyid Hüseyin, *Üç Müslüman Bilge: İbn Sina, Suhreverdî, İbn Arabî*, çev. Ali Ünal, 4. Baskı, İnsan yay., İstanbul 2009
- PURNAMDARİYAN, Taki, *Akl-i Surh: Şerh ve Te'vîl-i Dastanhâ-yi Remzî-yi Sühreverdî*, 1. Baskı, İntişârât-i Sokhen, Tahran 1390/2011
- , *Remz ve Dastanhâ-yı Remzî Der Edebi-i Farsi*, 8. Baskı, Şirket-i İntişârât-i İlmi ve Ferhengi, Tahran 1386/2007
- SÜHREVERDÎ, Şihabeddin, *Mecmuâ-yi Musannefât-i Şeyh-i İşrâk*, thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutâlaât ve Tahkikât-i Ferhengî, Tahran, 1375/1996
- , *Akl-ı Surh*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *Âvâz-i Per-i Cibrîl*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *Bustanü'l Kulûb*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *el Meşari' ve'l-Mutârahât*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *Elvâh-ı İmadî*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *Fî Hakîkati'l Aşk*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *Heyâkilü'n-Nûr*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *Pertevnâme*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *Risâletü'n Fi İ'tikadi'l Hukema*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996
- , *Rûzi Bâ Cemaat-i Sûfiyân*, (*Mecmuâ-yi Musannefât* içinde) thk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibi, 2. Baskı, İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran, 1375/1996

- ŞERİF, M. Muhammed, Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri, çev. M. Alper Tuğsuz 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2000
- KASİMÎ, Mesut “Şerh-i Mûnisu'l ‘Uşşâk-i Sühreverdî”, Maarif, Dovre-i Çaharom, S.1, Bahar 1366/1987, ss.149-164
- KAYSERÎ Davud, *Mukaddimat*, 1. Baskı, İnsan Yay., İstanbul 2011
- KEDVİR, Muhsin “Şerh-i Risâle-i Fi Hakikatil Aşk”, www.kadivar.com
- KEMALİZADE, Tahire “Mebâni-yi Hüsn ve Aşk Der Risâle-i Fi Hakikatil Aşk”, Cavidan-i Hired, Dowre-i Cedid, S. 2, İlkbahar 1389/2010
- KILIÇ, Mahmut Erol *Şeyh-i Ekber*, 3. Baskı, Sufi yay., İstanbul 2011
- MEYBUDÎ, Ebu'l Fazl Reşiduddin *Keşfu'l-Esrar ve İddetu'l Ebrar*, thk. ve tsh. Ali Asgar Hikmet, 5. Baskı, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran, 1371/1992
- MUNEVVER, Muhammed b. *Esraru't-Tevhid Fi Makamât-ı Ebu Said*, 1. Baskı, İntişarat-ı İlyas Mirza, 1899
- NERAKÎ, Molla Mehdi Şerhu'l İlahiyyat min Kitâbu's-Şifa, Tash. Hamid Naci, 1. Baskı, Kongre-i Bozorgdaşt-i Muhakkikân-i Nerakî, Kum 1380/1960
- RUMÎ, Mevlana Celaleddin *Mesnevi-yi Manevi*, Tash. Tevfik Sincani, Sazman-i Çap ve İntişârât-i Vezaret-i İrşad-i İslamî, Tahran 1373/1994
- TİRMİZÎ, Hâkim *Riyâziyetu'n-Nefs*, Tash. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l Kitabu'l İlmiye, Beyrut 1326
- YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, 1. Baskı, Kabalcı yay., İstanbul 2008